

ТИЖНЕВИК: REVUE HEBDOMADAIRE. TRIDENID UKRAINIENNE

Число 13 (371) рік вид. IX. 26 березня 1933 р. Ціна 2 фр. Prix 2 fr.

Париж, неділя, 26 березня 1933 р.

Читачам вже відомий новий факт провокації совітів відносно Великої Британії, а саме арест кількох інженерів з компанії Метрополітен-Віккерс. Заарештовано їх ніби за «шкідництво», а проте фактичної причини не знати. Що там думали большевики,—чи налякати кого хотіли, чи спровокувати когось,— не будемо входити в ці деталі, але торкнемося лише питання, виникнення якого совіти може й не передбачали в такій мірі.

Арешт англійських інженерів викликав таке обурення англійської opinio, що зараз є серйозна загроза дальшому існуванню совіто-англійських стосунків. Це обурення дійшло до такого ступня, що навіть Сноуден, бувший міністр фінансів у соціалістичному кабінеті Мак-Дональда, надрукував статтю, в якій вимагає не тільки зірвання дипломатичних стосунків з совітами, але й торговельних. Преса принесла звістку, що переговори що-до заключення нового торговельного договору перервані і зараз підіймається питання про зірвання всяких стосунків з совітами.

Зірвання стосунків? В який раз? З недавньої історії англо-совітських стосунків майбутнє зірвання буде не першим. Але не в тому суть, чи будуть зірвані стосунки, чи не будуть, хоч, звичайно, Сноуден справедливо зауважує, що од цього зірвання більше постраждають совіти, ніж Англія. І певно таки вони *будуть* зірвані.

Нас інтересує більше питання міжнародньої питомої ваги' тої держави, з якою на протязі років стосунки то рвуться, то знову на-в'язуються, то поновно рвуться. Тільки в часи теперішнього міжнароднього хаосу, не тривалого, постійно загроженого миру, неясности положення, — можливі отакі прецеденти. Міжнародне право

минулих літ, а то й століть не знає подібних фактів, та воно й цілком зрозуміло: кожний закон, а тому і норми міжнародного права творяться не на день, а на stále і довше майбутнє. А коли трапляються такі «неприємні» казуси, як оце з совітами, то з цього лише один висновок — совіти не є і не можуть трактуватися, як «нормальний» суб'єкт міжнародного права, що доводить тимчасовість їхнього становища, як держави.

І дійсно, всі оті напруження в міжнародних стосунках совітів що далі то більше зпричинюються до погіршення їхнього державного балансу, який все більше стає пасивним. І совіти, безумовно, стоять перед скорим банкрутством, за яким має наступити їхня «ліквідація по суду».

Пам'яті велетня

Коли трапляється проходити поруч якого небудь високого дерева, то трудно уявити нам всю його висоту, і лише тоді, коли зрубано його, коли повалиться на землю цей велетень, ми вже добре бачимо, добре усвідомлюємо собі, що уявляв собою він, як він справді був великий.

Так і в житті ми ставимося до людей, поки вони живуть, і тільки по їхній смерті ми підходимо до них, виміряючи їх, досліджуючи, і тільки тоді цілком уже ясно стає нам, яка та чи та величезна постать була, яку велику роллю відіграла вона в нашому житті.

І ось підкосила неблаганна смерть одного з справжніх наших українських велетнів, могутніх дубів — Миколу Карповича Садовського-Тобілевича.

І проголошуючи в душі вічну пам'ять цьому незабутньому українцеві і вічний спокій цьому шляхетному серцеві, що ніколи за свого життя того спокою не зазнало, справді дивуєшся, що це за грандіозна, суто епохальна постать була... Навіть більше, ніж епохальна, бо творила ця людина протягом не одної епохи.

І, природне, хочеться згадати все, що залишилося в пам'яті по цьому нашому велетневі, навести навіть всі дрібниці, що так або інакше освітлюють цю яскраву українську постать, може вже й не так знану, і не так знайому для нового, молодшого покоління...

Почути вперше прізвище Садовського довелося мені дуже, дуже давно. Здається, чи не року 1892 вперше, по законах років 1876 та 1881, було дозволено приїхати до Києва не якій небудь українській трупі, ні, а лише персонально Заньковецькій і Садовському.

Пам'ятається якесь особливе задоволення, радісне хвилювання у старших, навіть у такого завжди серйозного, завжди поважного мого батька.

От-тоді мабуть уперше до хлоп'ячої моєї свідомості ввійшли

прізвища Садовського, Заньковецької, прізвища, що супроводять все, не таке вже коротке життя.

З чужих слів пам'ятається, що влаштовано було тоді в Києві, в старому оперовому театрі дві аматорські вистави, де взяли участь гості.

Першого дня йшла п'єса Старицького «Не судилося», перероблена потім в «Не так склалося, як гадалося», а другого дня — «Наталка-Полтавка» і «Москаль чарівник», що так зачарував навіть царя Олександра III.

Ролю панича в першій п'єсі, між иншим, грав студент аматор Михайло Чубинський, за багато років потім міністр юстиції гетьманського уряду, і грав, як казали, знаменито.

До речі, коли доводилося за юнацьких років читати український альманах «Правду», де було вперше надруковано цю драму Старицького, то дуже цікавими здавалися надруковані там-же «Спомини офіцера» про російсько-турецьку війну; під цими споминами був підпис «М. Тобілевич».

А потім мені, уже гімназистові, вже обізаному з театральним мистецтвом, довелося вчашати з якимсь особливим піднесенням, з якимсь пієтетом до українського театру, щойно дозволеного в Києві, до театру з цілою плеядою різнокольорових талантів. І було тоді таке вражіння, що й фігурально, і літерально всю цю плеяду головою перевищував Микола Карпович, справжній велетень-дуб серед високого лісу инших дерев.

А ось зима року 1898-1899. Грав в Києві, в театрі Бергоньє трупа Карпенка-Карого, заанонсовано прем'єру «Богдан Хмельницький», бенефіс Садовського.

На помешканні у відомого українського діяча, українського мецената, українського аристократа в доброму розумінні цього слова, Василя Тарновського, того Тарновського, що пишався завжди чудесним мармуровим погруддям Мазепи за тих темних реакційних часів, іде нарада з приводу підготовки до цієї вистави. Випозичає Тарновський для цієї вистави автентичні прапори, бунчуки, шаблі, булаву Богдана Хмельницького...

П'єса ця, як відомо, закінчувалася апотеозом — Переяславською радою.

Трудно тепер усвідомити всю психологію тих часів, ті тодішні умови життя.

Безумовно, що без Переяславської ради, як апотеоза, що вінчав, ніби, всю діяльність Хмельницького, ця п'єса не тільки б не побачила сцени, а не було б її і видано, але тяжке вражіння робив цей апотеоз, і радилися на помешканні Василя Тарновського, на розі Великої Володимирської та Золотобрамської площі, в який би спосіб послабити вражіння цього апотеоза, і зробити це взявся сам Садовський, що і режисировав п'єсу.

Добре пригадується ця вистава.

Так звана літерова ложа партеру з лівого боку, біля самої сцени... Сидить там, спираючися на свій незмінний ціпок Василь Тарновський

з його родовитим, тонким, гарним, суто українським обличчям, з довгими вусами до низу; поруч з ним, зі схрещеними руками на грудях постать батька, високого, лисого, з сивою борідкою, тут же і мій гімназіальний вчитель Орест Левицький, горбоносий, з чорними вусами та борідкою, жвавими карими очима, наче скочив з якої небудь картини Брандта, і я, щасливий, радісний, захоплений.

А було чим захопитися не тільки юнакові...

Чи можна знайти було кращого Хмельницького, ніж в інтерпретації Садовського? Хмельницького — живу постать, з нервами, переживаннями... а яке чудесне вбрання... автентична шабля Хмельницького, його-ж булава...

А Карпенко-Карий-Барабаш, а вогневий Бугун-Саксаганський... Це була справді гра дорсгоцінних самоцвітних камнів...

Але ось і в-останнє підіймається завіса — на сцені Переяславська рада, але подано її було на декораціях зимового, хмарного, майже темного сумного дня, по-за тонкою темною кисейною завісою... падає поволі сніг... на цьому тлі могутня, але те-ж, ніби, сумна постать Хмельницького, московські бояре, козацтво...

Це-ж не апотеоз, це— жалоба, сум... і тільки оркестра своїм «Гей, не дивуйте, добрії ляде» підбдьорувала настрої.

Це все було виконано за думкою, за вказівками Миколи Карповича.

А згодом був М. К. майже десять без перерви років на чолі української трупи в Києві, в театрі «Народнього дома общества грамотности» на Троїцькій площі, товариства, що було зв'язано з першими недільними школами в Києві, з старою громадою семидесятих років, з іменем Драгоманових.

Майже десять безперервних років обслуговував Садовський не зросійщені аристократичні Липки, а середні, суто українські верстви, трудову інтелігенцію, міщанство, жовнірів київської залози.

І під впливом цієї трупи Садовського не у одної людини запалювався, і то вже на ціле життя, вогник свідомої любови до свого, до рідного, до українського, і багатьом допомагала ця трупа за тих тяжких часів пронести запалену свічку українського патріотизму, охоронити її від подуву вітру з півночі.

І до самої революції, на протязі 35 років, незмінним сіячем цієї любови до свого, до українського, був Микола Карпович.

А коли під весняним блакитним небом, на тлі молодого блискучого листя, під пестливим промінням золотого українського сонця залопотіли в придніпрянському повітрі жовтно-блакитні прапори, коли довженною змією потягнулася по київських вулицях багатотисячна маніфестація, то на чолі її в історичному українському убранні їхав верхи Микола Карпович.

І мав він цілковите право сказати, оглядаючися на цей урочисто-радісний похід:

— І моя послуга в цьому е...

І можемо ми додати, що велика послуга була того, хто за важких

реакційних часів будив національне почуття, не давав приспати його...

Повстала Україна...

А ось один з найщасливіших днів тої незабутньої доби, день 21 грудня року 1918, коли столиця України,

почувши рідні гармати,
побачивши військо своє,

вітала в міському театрі свій національний уряд, Директорію, своє військо, славетній Осадний Корпус.

А на сцені осяяного вогнями, оздобленого жовто блакитними прапорами, переповненого театру військовою людністю з білими стрічками через ліве плече — ознака Осадного Корпусу — дія з «Гетьмана Дорошенка».

Це знову була думка Миколи Карповича — того знаменного дня згадати великого патріота-самостійника, якому хоч на де-який час пошастило зібрати під своєю булавою непідлеглу Україну.

І ще пишніше, ще славетніше походжає на сцені того щасливого вечера гетьман Дорошенко — Микола Карпович...

Але немає такої дії не тільки в театрі, але й в житті, яка б не скінчилася...

Спущено завісу.

І залізна герметична завіса відокремила велику Україну від цілого світу, від заходу, куди вийшов уряд, куди вийшло «військо своє», куди вийшли найкращі, вийшов і Микола Карпович.

І потягнулися монотонні сумні дні, місяці, роки в Києві.

Але до всього може призвичаїтися людина, і в окупованому Києві, на тлі загального пригнічення траплялися й свої, радісні навіть дні.

Ось у грудні року 1922 святкують сорокаліття сценічної діяльності Марії Заньковецької... І відбувається ця урочистість в заповненому по береги театрі Народного дому на Троїцькій площі.

Дивні часи були ще тоді.

По завідувачеві Київської «Окрнаросвіти», що передавав ювілятці привітання від харківського уряду, який нагороджував її званням «народної артистки», благословляв і вітав її митрополит київський Василь.

А трохи згодом зачитано було привітання з закордону від Миколи Карповича, який в чулих виразах вітав Марію Константиновну, і коли прочитано було підпис «Микола Садовський», то ціла буря оплесків зірвалася в театрі, свідчучи, яке близьке київській людності це улюблене ім'я...

Бігли роки московської окупації. Життя брало своє по всіх галузях, а з окрема в галузі театрального мистецтва. Добре умів сіяти Микола Карпович, добірним зерном на українських чорних землях.

Повстали і театр імени Шевченка, і імени Франка, і імени Заньковецької, і славетний «Березіль».

Але ось одного дня новина — повертається Микола Карпович на Велику Україну, а незабаром Микола Садовський і повернувся.

І по довгій перерві побачили знову в Києві таку рідну, таку характерну постать, постать могутню, не схилену, не дивлячися на сім хрестиків на життєвому шляху. Те-ж саме гарне обличчя, гарні орлині очі з вогниками, висока сива смушкова шапка трошечки на бік, ну, такий самий... тільки вуси зовсім посивіли і морозом проїнялася буйна чуприна.

Одну з перших візит по приїзді до Києва склав Микола Карпович Марії Заньковецькій.

Відомо, що їх за давніх часів протягом багатьох років зв'язувала не тільки спільна гра на сцені, були вони дуже близькі один до одного, але потім розійшлися й стали зовсім чужі.

Пані, що у неї мешкала Заньковецька, оповідала авторові цих рядків про цю зустріч.

Не очікувала цієї зустрічі Марія Константиновна, підвелася з фотелю на зустріч високій могутній ще поставі Садовського старенька, похилена бабуся, в якій трудно пізнати колишне сонце української сцени.

І довго дивилася Заньковецька, не кажучи нічого до людини, що стояла перед нею.

Багато, мабуть, думок промайнуло в її сивенькій, старенькій голові.

Згадалася, мабуть, і рожева молодість, і золота слава, і червоне кохання, і спільна невтомна праця для рідного краю, гаряча молода любов до України... багато чого згадалося...

І що-ж залишилося з цього всього?... все минуло, все зникло... А рідний край, а Україна, до чого довели її?

Упала артистка знову на фотель, махнула рукою й заплакала безсилми, старечими, журботними сльозами...

Дерганув себе за вуса до низу Микола Карпович, вимовив жартовливо: «от, дурна баба», підійшов до вікна, задивився на вулицю, але помітила господиня помешкання, як змахнув він щось рукою з очей.

Незадоволений був Микола Карпович із становища українського театру і на Галичині, і на Прикарпатській Україні, надіявся, що краще можна буде працювати на рідних теренах, чи як артист (цієї думки він ніколи не закидав), чи як режисер.

І зраз-же по приїзді йому було запропоновано режисувати в театрі імени Франка в Києві, але він там довго не пробув, поїхав до Харківського «Березоля» те-ж режисувати, але незабаром повернувся й звідти.

Важко сказати, що було причиною цього: чи владна природа Миколи Карповича, чи може натуральні суперечки й нерозуміння поміж «батьками й дітьми», в даному разі по-між представником театру побутового й представниками театру сучасности, модерного, а може трудно було Миколі Карповичу призвичаїтися до тодішніх умов театральної праці на совітській Україні.

І йому було надано в Київському Музично-Драматичному Інституті катедру історії побутового українського театру, тим легшу для

нього, що мав він цілковите право сказати: український побутовий театр — це я.

Енергійно, бадьоро взявся він за нове діло, і дуже інтересні, казали, дуже популярні були ці його лекції, властиво кажучи, особисті спогади.

І здавалося, роки абсолютно не впливають на цю могутню постать.

На одній вечірці, на яку його було запрошено, як лектора, він стояв і розмовляв, а поруч нього пройшла справді гарненька панночка, і треба було бачити, як закрутив Микола Карпович свого вуса, як трохи примружив в її бік праве око...

Року 1928 повстала думка, що Київ мусить мати свій побутовий український театр. Газети підтримували цю думку і на директора театру намічався, зрозуміло, Микола Карпович... Але цього не сталося.

Але за то майже що-понеділка були дні відпочинку для сталих робітників сцени: були вистави в оперовому театрі чи старенької «Наталки-Полтавки», чи трохи молодшого за неї Запорожця за Дунаєм», а у виставах цих обов'язково брали участь і Садовський, і Саксаганський.

І каси увечері вивішували аншлаги, що всі квитки розпродано, і бурею оплесків зустрічала людність Миколу Карповича, бурею оплесків нагороджували запорожця Івана Карася за його «тепер я турок, не козак», або «занедужав я в дорозі»...

Багато якоїсь дитинности було в цій людині; наприклад, його ображало, що як-же так, — є на Україні театр імени Заньковецької, а нема театру імени Садовського, чому Заньковецька «народня артистка», а він, Садовський, — ні.

І щиро зрадив він, коли дістав, разом з Саксаганським, це звання.

Але це абсолютно не значило, що він мирився з сучасним, щоб він не болів, не страждав душею за сучасну долю України.

І на багатолюдній офіційній вечірці в одній установі, він «на біс» сміливо продекламував, може з трохи старомоднім патосом, вірш Вороного:

«Краю мій рідний, занедбаний краю,
Де-ж те сподіване щастя твоє?...»

Але наступали літо та осінь року 1929, доба відвертого походу проти всього українського, доба арештів і в справі СУМ'у, і в справі СБУ. Безумовно, Микола Карпович не належав до СБУ, берегли старого, не можна-ж було втягувати його, але душею він же був з ними, але-ж арештовували друзів, близьких, добрих знайомих, і Микола Карпович зовсім розгубився, не знав що робити, що розпочати.

І тут, як воно часто буває в житті, приклад подала старенька, слабенька бабуся Заньковецька. Вона перша своїм старечим письмом, трясучою рукою написала до Скрипника листа, зіркаючися свого звання народньої артистки і призначеної їй пенсії.

А трохи згодом зробив це й Микола Карпович.

Які наслідки були з цього невідомо, але з повідомлень про смерть

Миколи Карповича не видно, щоб схоронилося за ним звання народнього артиста, але знано, що перебував він перед смертю в дуже тяжкому матеріальному стані.

Упав могутній велетень-дуб, повалився, але не потрухлявів він усередині.

За перших років праці Миколи Карповича тільки поодинокі дуби підносилися тоді в українському театральному мистецтві. Пробігло пів віку, і замість поодиноких велетнів повиростали цілі дубові гайки.

Яке коріння, таке й насіння — каже наше прислів'я. І коли коріннями були такі велетні, як наш славетній небіжчик Микола Карпович, то, зрозуміло, яким є, яким має бути і яким буде одна з наших національних гордошів — український театр.

23. II. 1933.

Гл. Л.

Комісія меншостей

(Комунікат Українського Товариства для Ліги Націй).

На цей раз*) найгостріше стояла в комісії меншостей справа болгарської меншости в Македонії. На передодні було одержано телеграму, що через хворобу болгарський делегат прийхати не може і просить справу одкласти. Але югослов'янський делегат, проф. Шахович, все-ж добився того, що його вислухали і він подав комісії свої коментарії до довгого мемуару, який він-же передав у відповідь на мемуар болгарський. Професор Шахович категорично заявив, що в Югославії немає болгарської меншости і додав, що більше до цієї справи повертатися він не буде. Така рішуча відповідь і таке розв'язання македонської справи зробила своє вражіння, але дебати було одкладено і комісія з цікавістю чекає нової відповіді болгар на всі аргументи і заяви югослов'янського делегата. Загальний висновок, який впливає мимоволі у присутніх, що на Балканах ще досить горючого матеріялу...

Далі на порядку денному була резолюція більш принципового характеру: в справі процедури оборони прав меншостей Лігою Націй. В докладі проф. Бове (Швейцарія) та д-ра Юнгганса (Німеччина) дуже логично, на підставі аналізу 12 параграфу договору про меншости з Польшею від 28 червня 1919 року, доводиться, що Ліга Націй не тільки має право, але повинна створити постійну комісію, яка б мала на меті розглядати не окремі порушення прав меншостей, але їх становище в тій чи іншій країні в цілому.

Це викликало дуже горячі заперечення з боку представників держав, що зв'язані меншостевими договорами, і проф. Бове, як докладчик, погодився з ввічливости обміркувати ще раз справу разом з представниками заінтересованих держав. Останні не протестують, властиво, проти інформаційної комісії, але зв'язують її з поширенням права охорони меншостей на всі держави. Ця вимога може і справедлива, але зараз не здійснима. Справа буде стояти на порядку денному асамблеї Унії в Монтрі (Швейцарія).

Під час цих дебатів слово забрав проф. Шулльгин, який заявив, що

---

*) Чергове засідання Ради Унії Товариств для Ліги Націй в Брюсселі в кінці лютого міс. с. р.

цілком погоджується з тезами рапорту, але при цій нагоді хоче зробити де-які ширші зауваження. Як і інші промовці, проф. Шульгин констатує упадок інтересу до меншостевої комісії в Унії. Він це пояснює тим, що навіть серед самих меншостей поширюється розчарування в Лізі Націй, як оборонця меншостей. Справді, обміняючи конкретні приклади, можна загалом констатувати, говорить промовець, що від 1919 року мало що змінилося в становищі меншостей. Подекуди відношення тільки загострилися і приймають часом небезпечний для миру характер. Що дає Ліга Націй меншостям? Гласність, освідмлення світової opinіо про їх становище. Часом це дає принаймні моральну полегкість для покривджених, але що-до конкретного полагодження справи, то часом ця гласність тільки загострює її. «Права», які начебто забезпечуються меншостям договорами, обертаються у зовсім несподівані обов'язки: на рахунок меншостей ставляться відповідальність за ті чи інші вчинки окремих людей з по-між так званих меншостей, які в ціл-му ні сном, ні духом за це не відповідають.

«Надаючи певні «права» меншостям, зовсім не обрешлюється їх грає-ний стан існування та їх юридичне лице. Коли незалежна Україна у 1917 році надавала певні права меншостям, вона надала їм і юридич-ну організацію. Але цього ні-ні ніде немає.

«Так само, продовжує промовець, не відділені так звані права лю-дини від специфічних прав меншостей. Через це часом держави, що ма-ють офіційно визнані меншості, заявляють, що останні мають такі самі права, як і більшість, себ-то загальні права, але це не виключає того, що всі їх меншостеві, головним чином культурні, права (школи, універ-ситети і т. д.) занедбуються...»

Проф. Шульгин заявляє, що в принципі він нічого не може, зви-чайно, заперечити, проти поширення меншостевих прав на всі держави, але особливо потрібно, щоб таке поширення встановлено було до еле-ментарних, загальних прав людини і громадянина. Досі таке правило існує тільки що до рабства, себ то останнє не допускається не тільки у самих членів Ліги Націй, але останнім забороняється мати комерцій-ні зносини з тими країнами, які допускають у себе рабство. Правда, як ми це знаємо на прикладі зносин з ССРСР, і цього правила не дотримують-ся. Але за встановлення загальних норм людського існування, так само як за встановлення специфічних меншостевих справ, ми мусимо боротись.

З приводу цієї заяви свого голови, Українське Т-во для Ліги Націй має на меті, оскільки це можливо буде, більш докладно простудіювати ці питання і винести їх на засідання Унії.

Міжнародній мітинг' бувших комбатантів у Женеві

19-го березня одбувся в Женеві міжнародній мітинг б. комбатан-тів, який мав метою заманіфестувати бажання миру серед бувших учас-ників війни, винести певні резолюції та передати їх п. Гендерссові, який є в Женеві на чолі міжнародньої конференції обезброщення. Цей мітинг влаштовано було двома міжнародніми організаціями ФІДАК'ом та СІАМАК'ом. Як відомо, різниця між ними та, що перша організація складається виключно з бувших союзників (Антанти), а друга має в собі членів і союзників (Антанти), і переможених (німців, австрійців, болгар). Цей мітинг мав, як раз підчас конференції обезброщення, заманіфестува-ти комбатантські почуття для тривогого миру в Європі. Запоїдалася ця маніфестація грандіозно. Проте не так склалося, як галалося. В той час, як французька частина СІАМАК'а гаряче одізалася на заклик про-цей мітинг і до Женеві прибули спеціальні потяги з бувшими французь-

кими вояками (французів було до 2000 тисяч люду), то австрійців прибуло мало, а з німців не прибув ніхто. Німці навіть ніякого листа не надіслали. Сама маніфестація пройшла спокійно. Тисячі народу вишикувалися в лави і від Корнавенського двірця пройшли до салі Реформації, де відбувся сам мітинг. Йшли без прапорів, лише були панкarti з ріжними написами: «геть війну», «хай живе мир», «мир через обеззброєння» то-що.

Розпорядок промов був такий: від кожної нації мав говорити один представник. Таким чином, промовців було лише 14, що не зайняло багато часу. Щоби уникнути всяких можливих інцидентів, вироблено було дві резолюції: від ФІДАК'а та СІАМАК'а, які й було прийнято на цьому мітингу та на другий день, 20 березня, й передано п. Гендерссові.

Українське Товариство б. Вояків Армії УНР у Франції, хоч і знало характер мітингу цієї маніфестації, все-ж вирядило делегацію до Женеви в складі ген. О. Удовиченка, голови Т-ва, та М. Ковальського, генерального секретаря. Завданням делегації було подання або зачитання української декларації відносно миру. Однак ще в суботу, напередодні маніфестації, організатори мітингу постановили дати право голосу лише представникам державних націй, і тому українським делегатам говорити на мітингу не довелося. Українська делегація передала офіційно президії ФІДАК'а та СІАМАК'а свою декларацію, та попросила їх умістити її в своїх відповідних органах, на що отримала обіцянку. Одночасно розіслано було текст цієї декларації до Женевської преси, яка її і надрукувала. Першою видруковано було її в «Tribune de Genève». Текст її такий:

«Підчас пацифістичної сьогоднішньої маніфестації, коли бувші вояки всіх країн висловлюють їхню тверду волю усталити мир у світі і шукують погодження для забезпечення його тривалости, — маємо шану в імені українських інвалідів та бувших вояків армії УНР скласти наступну декларацію:

Не тільки українські інваліди та бувші вояки прагнуть миру: це найдорожче бажання всього українського народу, себ-то більше 30 мільйонів людей.

На протязі років перебуває він у чужинській неволі військовій, у неволі Москви, на протязі років переживає він нелюдський режим, де московська армія є єдиним господарем, ППУ — єдиним суддею, голод і злигодні — єдиною долею. Тоді, як інші народи живуть вільними й незалежними, Україна, а тако-ж і країни Кавказу та Туркестану, скинувши московське ярмо у 1917 році, після кривавої боротьби за незалежність знов попали до неволі, але на цей раз Москви червоної, страшної неволі, неволі політичної, економічної й соціальної.

Як що ви думаєте усталити мир у світі, вирішуючи проблеми Західної Європи, Середньої Європи, то не забувайте, що питання Сходу Європи не є вирішено. І воно не може бути вирішене, а від того і мир у Європі не усталиться, так довго, поки народи будуть стогнати під таким режимом, що є гіршим за війну. Справді, оскільки будуть продовжувати страждати одні народи під чужинським пануванням, не може бути й мови про те взаємне довір'я між народами, яке є головною основою миру.

Ми просимо лише про одне: в той момент коли страдницька Україна повстане для захисту своїх прав — яких ні одна держава не може її позбавити, бо Україна має їх лише від себе, а не від кого иншого, — в цей момент ми хотіли би, щоби ваша братерська думка була з нами на шляху до незалежности й до миру.

О. Удовиченко (—),
голова Т-ва.

М. Ковальський (—),
генеральний секретар.

Женева, 19 березня 1933 року.

3 міжнароднього життя.

— Про війну міждержавну і війну цивільну.

Війни в Європі немає. Гомін її лунає поки-що лише на Далекому Сході Азії та в мало-знаних просторах південного суходолу Америки, й до нас доходить лише через шпальти газет. Але тіні воєнної небезпеки, щодня то густіше, встають і тут, безпосередне над нашими головами. Не треба наводити доказів цього явища, не треба нагадувати фактів і причин його. Про них багато і часто говорилося на цьому місці; вони давні, численні і відомі всім, а що-ленна преса безнастанно долає до них нові елементи, так само всім відомі, так само занепокоїливі. Досить тому для нас лише дати кілька важливіших, новіших газетних справок, щоби констатувати те, що єсть, бо коментарів вони, як здається, не потребують.

Почнемо з загальної характеристики настроїв у європейських політичних колах. Про них публічно говорили й французз Еріо і чех Бенеш і румун Титулеску, і багато інших активних політиків, але мабуть найкраще, бо коротко і лапідарно, схарактеризував їх нелавній ше англійський прем'єр Ллойд-Джордж, якому можна багато що загнути, але не можна не визнати за ним великої чутливости в площині політичної атмосфери. В одній із своїх великих промов він говорив:

Скрязь і всюди б'ють у барабани. Народи йлуть у нагрямні до війни, але несуть гри тому над собою прапори, прикрашені голубом, емблемою замирення... У світі перехолить загад найзавзятіша економічна війна, яку коли-буль знала історія. Коли франці береш до рук газету, то зачинаєш протирати очі, питаючи себе, чи не тяжкий це сон, оте, що там написано. Демократію дискредитовано, волю счасовано, натомість росте й зміцнюється автократія. Народи озброюються один проти одного, становище стало загрозливим до краю...

Війна напхольте, вона наближається, так думають зараз всі, і всі занепокоєні. А найбільше за всіх німці, може тому, що найбільше в тому заінтересовані. Хто з нами й хто проти нас? — питають вони самих себе. На це питання одповілає їм «Deutsche Allgemeine Zeitung», один з урядових органів національного крила. Газета пише такими знаменними, не дуже то прикритими словами:

По-перше з часів свого державного існування, Польща очистила од війська свої східні кордони і перевела їх на захід. Данії загрожений.

В Австрії наростає цивільна війна, як то було так нелавно в Баварії. Але до Австрії германська влада не може вислати свого імперського комісара, як то сталося з Баварією, і великі держави використовують там неспокоїне становище.

Нейтральні країни, наші найкращі економічні клієнти, настроєні зараз проти нас. Франція та Англія ступлюють питання, як врятувати розбройну конференцію. Сполучені Штати на сьогодні нездатні взятися якої-буль акції. Літа Нації завмчає. Італія — нам сприятлива, і ми важко співпрамо її геніального державного мужа, спрямовану на встановлення принципів рівних прав європейських держав. Але — хто прийде нам на допомогу?

Найбільшу тривогу німецької газети викликає неясна поки-що поведінка Англії. І це зрозуміло. Ставши по-боці Франції, Англія вирішила тим наперед долю Германії за минулої великої війни. Як воно буде в майбутній німецькій боротьбі за ревізію мирових договорів, за привернення колишнього «місяця під сонцем»?

Війна, війна... Де, коли і як може виникнути вона? На це дає точну відповідь генерал Паріані, голова італійської військової місії в Албанії, який проголосив, що «війна почнеться уже цієї весни». Англійська газета «Daily Herald», а за нею особливо середньо-європейська преса, коментують це проголошення в такий спосіб:

Насамперед вибухне повстання серед племен північної Албанії. Італія оскаржить Югославію, що це вона зорганізувала повстання, бо на кордонах будуть захоплені албанці, озброєні югослов'янською зброєю. Після того, згідно з Тиранським (албано-італійським) договором, аби оборонити Албанію, на протязі 12 годин залє її своїми військами. Коли прийняти до уваги неспокойні настрої серед албанців, чорногорців хорватів і мад'рїв, то стане ясно, що досить буде тоді якоїсь малої іскри, аби загорїлися в такому небезпечному шо-до війни становищі.

Але не лише Балкани знаходяться в такому небезпечному шо-до війни становищі.

Польща схвильована спробою гаєнкрейсерів захопити в Данцигу склади її військового постачання. Франція роздратована, бо гітлерівці вже були захопили військові казарми в Келі (прикордонна станція), в чому вона вбачає порушення мирових договорів. До того ще треба додати французьку тривогу шо-до італо-німецького наближення, до можливості реставрації Габсбургів, а в наслідок того й італо-німецько-австрійського союзу, ворожого Франції. І Австрія стоїть зараз тому в нерішучості між двома блоками — італо-німецьким, з одного боку, та французьким, з другого. Кожна з тих сторін змагається втягнути її до свого впливу, бо-ж Австрія ще й зараз являється ключем до влади в середній, а за нею й у цілій Європі.

Що-ж до Германії, то вона зараз має більше волі до війни, ніж мала її перед початком війни світової.

Цим однак англійські газети не задовольняються, вони обраховують і військові сили протилежних європейських блоків. Військовий стан Франції, Італії, Малої Антанти, Польщі то-що їх не обходить, тому що він відомий, бо ці держави утримують свої армії й виховують військово своїх громадян в одритий, неприхований спосіб, і про кожну з них усі відомості можна здобути з цілком офіційних джерел. Цікавить їх найбільше Германія, військові можливості якої приховані під титлами різного роду назверх зовсім не воєнних організацій. Усі матеріали шо-до цього давно вже зібрані агентурою французької влади, і, як відомо, свого часу в Женеві Ерїо загрожував німцям їх оголошенням. Тепер вони опубліковані паризьким кореспондентом «Sunday Express», як він сам це стверджує. Вони такі:

Германська армія No 1 — це рейхсвер, дозволений Версальським договором в 100.000 мужа. Він організований німцями в такий спосіб, шо в час війни автоматично кожний його полк перетворюється в дивізію, шо дає армію в 30 піхотних і 9 кавалерійських дивізії, разом 550.000 мужа.

Армія No 2 — це поліція в 115.000 людей, до яких додано, як допомогів частини гітлерівські ударні бригади, шо складаються з 450.000 людей.

Армія No 3 — це організація «Сталевого Шолому», шо складається з бувших комбатантів у числі 3.600.000 людей, з яких приблизно 1.200.000 можуть стати в шерги дієвої армії.

Ціла справа організована так, шо на протязі 48 годин німці можуть мобілізувати добре озброєну армію в 1.200.000 людей, а за тиждень після того довести її до 4.000.000 комбатантів. Армія та матиме в себе все, шо потребує модерна армія, до аеропланів, автомобілів, танків і отруйних газів включно.

Ці відомості і ці підрахунки обійшли цілу європейську і заокеанську пресу, і цікаво при тому буде зазначити, що при обчисленні сил і шансів, ніхто і ніде не приймає до уваги одного чинника, який ще донедавна для політичної opinіo Європи здавався дуже важливим і майже рішальним. Говоримо про ССРСР. Цю державу європейська преса неначе-то цілковито скьнула з обрахунку. Сталося це тому, що московські люде за останні часи надто вже наочно виявили, що вони не втручатимуться до жадної війни в Європі, боячися її більше за смерть. Цьм пояснюють у пресі, наприклад, і той факт, що Польща зважилася перевести свої війська із сходу на захід. Могла вона, мовляв, це зробити, бо відгинули і большевики свою червону армію з заходу й вирядили її на Далекій Схід, де вони, самі того не хочязь, можуть бути до війни все таки втягнені, з причин відомих усім.

Але боячися вступити до якої будь міждержавної війни, щоби в ній не загинути, — Москва з тим більшою ретельністю з часів приходу Гітлера до влади і зв'язаної з тьм воєнної небезпеки в Європі стала готуватися, щоб у слушний момент, коли війна послабить всіх і вся, кинути свої незаймані сили до иншої війни — цивільної, міжкласової, в надрах кожної європейської держави.

По лінії дипломатичній ця підготовча праця виявилася, по-перше, неначе-то радикальним охолодженням германо-московських взаємовідносин, що були такими інтимними на протязі останнього десятиліття, по-друге, — настирливою маніфестацією несподіваного совітського миролюбства в Женеві та формальним наближенням до Франції та її розбійної політики. У цьому напрямі совітам дуже допомогли завчасу ними задумані й зреалізовані пакти про не-напад, складені з західними державами. Порватися ця лінія може лише на азійському сході, де Москві й досі не пощастило скласти аналогічних пактів з відповідними контрагентами.

По лініях класовій та внутрішній — московське підготовлювання в час, коли писані ці рядки, в повному току. Це — мобілізація комуністичних партій та пересправи з соціал-демократами про союз та про єдиний фронт у можливій по цілії Європі цивільній війні.

Про комуністичні партії нема що довго говорити. Гітлерівська нагінка на них в Германії так їх знесилила, і то скрізь, навіть по-за Німеччиною, що їм зостається лише ожно, а саме йти з Москвою та по її вказівках, щоби з нею разом вижити чи разом загинути.

Инша річ — соціал-демократи. Вони так само зараз дуже послаблені, але не скрізь у Європі і не однаково. Крім того, їх позиція була дуже одмінна від комуністичної. Бо як раз розрив з комуністами, який стався у Європі в р. р. 1918-1920, спричинився був то того, що вони не тільки ввійшли до лінії партій державного характеру, але й по деяких країнах, як скажемо, в Англії та Германії, поминаючи менші, стояли у державній керми, давали часом провід цілії європейській політиці. З становища чисто опозиційних — ради самої опозиції — партій за останній час соціал-демократи майже скрізь, за винятком хіба що Франції, перейшли до конструктивного державного чину, і здавалося, що між ними і комуністами лягла прірва, яку переступити годі.

А в тому Москва ту прірву зараз старанно засинає, ставлячи через неї моста, по якому європейська соціал-демократія могла б перейти на її бік. Ще кілька тижнів тому большевики в голос звали всіх соціалістів прислужниками буржуазії, ворогами і зрадниками робітництва, а на сьогодні вони їм протягають братню руку. Московський III-ій Інтернаціонал звертається до II-го Інтернаціоналу з пропозицією скласти формальний і єдиний партійний фронт з тьм, щоби організуючи негайно спільні загони самооборони, спільні демонстрації і забастовки — спільними силами й єдиним фронтом вести боротьбу за робітництво і майбутній соціалістичний лад. II-й Інтернаціонал, з свого боку, так само, як і комуністи, щиро готовий неначе-то до відтворення розбитої

було єдності і до складення «єдиного фронту комуністів, соціалістів і тред-юніонів проти світового фашизму».

Чому фашизм в уяві соціалістів і комуністів став уже світовим — невідомо, бо поки-що рельєсно означився він лише в Італії та в Германії. Але як раз він мабуть таки стане тим гачком, що ці партійні течії одна до одної зливають, відтворивши їх колишню ідеологічну і тактичну єдність, аж поки нові обставини знову її не порвуть. Комуністи ідуть на ту єдність з наказу, а соціалісти з доброї волі. Лідери їх уже висловилися з цього приводу позитивно і найбільше характерно зробив це вождь французьких соціалістів Леон Блюм. Він гаряче стоїть за об'єднання світового пролетаріату і переконує в тому і своїх прихильників, і навіть Москву, хоч од неї то і йде сама ініціатива. Він пише:

Не хвилюючися не можна навіть і думати про те, яка була б історія Європи, коли б пролетарська єдність не була порушена п'ятнадцять літ тому назад. Але і зараз об'єднання комуністів і соціалістів може потягти за собою рішучі події в Германії. Як Москва не розуміє того, що наслідки германської драми неминуче втягнуть до свого виру і міжнародній комунізм і міжнародній соціалізм, і навіть саму совітську владу!

Чому саме так, — закінчує Блюм свої слова, — я зараз не скажу. Я поясню це тоді, коли настане для того час.

Можна здогадуватися, що справа йде про відомий давній план Гітлера, покінчивши з комуністами у Германії, взятися за комунізм державної Москви.

До вказаної вище європейської картини несподівано вклинюється й українська проблема в вигляді гітлерівського, начеб-то, плану утворення на Сході Європи специфічної литовсько-білорусько-української конфедерації. Але про це — другим разом, коли для того будуть відповідні матеріали.

Observer.

З широкого світу

— В Берліні дійшло до об'єднання українських гетьманців з націоналістами. Вони мають намір випускати спільний журнал «Україна». На чолі організації став п. Ярій.

— Німецький уряд перевів великі арешти серед комуністів, позакривав їхні організації та конфіскував їхнє майно. Багато комуністів тікає з Німеччини до сусідніх держав.

— Останній землетрус в Японії спричинився до загибелі 1000 душ та зруйнування 5000 будинків.

— Румунський уряд дав у Галаці вільну зону в порту для Чехословаччини.

— В серпні 1934 р. відбудеться в Женеві всесвітній єврейський конгрес. Підготовка до конгресу у Франції ведеться відомим єврейським діячем, бувши міністром праці Годаром, захисником Шварцбарда Торесом, проф. Ланявен'ом, ген. Вейлер'ом і т. д.

— Большевики знову запропонували Японії договір про ненапад.

— Большевики заарештували групу англійських інженерів, що працюють в СССР.

Хроніка.

3 життя укр. еміграції.

У Польщі

— 3 життя Українського Наукового Інституту у Варшаві. 5 березня с. р. відбувся публічний виклад п. В. Прокоповича на тему «Видубецький Монастир». Докладчик, подавши коротку історію монастиря, детально зупинився на архитектурі його будов, ілюструючи свій виклад чисельними світлинами.

7 березня відбувся виклад того-ж докладчика про Українську Бібліотеку ім. С. Петлюри в Парижі.

— 15 березня проф. Р. Смаль-Стоцький виголосив по радіо у Варшаві відчит на тему «Тарас Шевченко».

В Чехословаччині.

— Вистава української графіки в Празі. 12 березня с. р. відкрито в Празі виставку української графіки, яку влаштувало Українське Товариство Прихильників Книги спільно з Мистецько-Промисловим Музеєм у Празі у виставових саях Музею. Відкрив виставку короткою промовою іменем кураторі Мистецько-Промислового Музею віцепрезидент п. Танцер. Святочну промову про

українську графіку сказав Артур Новак, відомий чеський мистецький критик, голова товариства чеських графіків «Голяр» і редактор бібліофільського часопису «Вітрінка». На відкритті було багато українського та чеського громадянства, заступники міста Праги, Слов'янського Інституту у Празі (І. В. Мрkvічка та др. Штанглер), ріжних мистецьких чеських угруповань, визначні поодинокі мистці (Л. Куба) та инші. Виставка обіймає укр. графіку XIX і XX ст., книжні окладинки, ініціали, книжні оздоби, ілюстрації, видавничі знаки, екс лібриси, проскти театральних костюмів, взірці графіки на службах державі (папірові гроші, поштові марки та ин.). Участь у виставці беруть Асоціяція Незалежних Українських Мистців у Львові, Гурток Українських Мистців «Спокій» у Варшаві, українські мистці з Франції, поодинокі мистці з Праги та з ріжних міст, а тако-ж виставлено збірки окремих осіб.

Виставка триватиме до 26 березня. Українське Товариство Прихильників Книги видало каталог експонатів, який обіймає поверх тисячі чисел і коло сто імен.

В лютому ц. р. ця сама виставка була влаштована в Берліні заходами тамошнього Українського Наукового Інституту та пройшла з незвичайним успіхом.

Нові книжки й журнали.

— Général Mordacq. «Clémentine au soir de sa vie». 1920—1929. tome premier, Paris. Librairie Plon. 1933. Між иншими прекрасними сторінками цієї книги, які передають думки і настрої французького «тигра», є одна, яку й українці прочитають з великим зацікавленням і вдячністю великому французькому державному мужеві, що мав світлу голову й умів оцінювати події, які переходили на другім кінці Європи. Сторінка, про яку говоримо, це — стор. 147. на якій ген. Мордак.

близький співробітник Клемансо, передає, як останній реагував на Рижський мир. Ог що сказав Клемансо ген. Мордакові про що сумно подію:

«Але що мене найбільше турбує в цей мент з погляду зовнішньої політики, так це Рижський мир Польщі з Росією. Союзники зробили найбільшу помилку і за наслідки цієї помилки Европа заплатить дорого. В наслідок успіхів Польщі й українців, так само, як і ген. Врангеля, союзники мали виключний і, треба сказати, несподіваний випадок поїнчити з совітами, які (про це я знаю з певних джерел) були в останній крайності. Замість цього союзники лишили Польщу заключити сепартний договір з совітами у Ризі. З цього менту останні могли по черзі роздавити українців і ген. Врангеля. Таким чином, що торкається совітів, тепер питання рішене; вони з цього менту і, боюся, протягом тако-ж довгих років поведуть свою пропаганду в цілій Европі, яка в результаті остаточно схилилася перед ними. Я добре знаю, що найбільш відповідальною у всій цій справі Англія: вона добре знає, що найбільш відповідально, але зло тимчасом зроблено і Франція тако-ж мусить взяти на себе частину відповідальности».

Цікаво, що сказав би Клемансо про те все, що перейшло після його смерті?

Зміст.

Париж, неділя, 26 березня 1933 року — ст. 1. Г л . Л . Пам'яті вельетня — ст. 2. Комісія меншостей — ст. 8. Міжнародний мітинг буйших комбатантів у Женеві — ст. 9. O b s e r v a t o r . З міжнароднього життя — ст. 11. З широкого світу — ст. 14. X p o н і к а . З життя української еміграції: У Польщі — ст. 15. У Чехословаччині — ст. 15. Нові книжки й журнали — ст. 15.

СОЮЗ УКРАЇНСЬКИХ ЕМІГРАНТСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ФРАНЦІЇ

та
ТОВАРИСТВО Б. ВОЯКІВ АРМІЇ УНР У ФРАНЦІЇ
влаштувають в суботу 25 березня с. р. о год. 20.30

ШЕВЧЕНКІВСЬКЕ СВЯТО

з концертним відділом в с.і Дому Бельгійських Інвалідів — 59, rue Vergniaud, Париж 13. Метро Glacière, трамв. 123-124.

У програмі — бандура, спів, хор Т-ва б. Вояків.

Вхід б франків

УКРАЇНСЬКЕ БЮРО ПРАВНОГО Й ТОРГОВЕЛЬНОГО ПОСЕРЕДНИЦТВА У ВАРШАВІ « М Е Д І Я Т О Р »

полагоджує справи правні — спадкові, легалізацію й розшук документів, візи в'їздові та виїздові, вїдикацію векселів та інших зобов'язань, судові;

справи торговельні — посередництво кунна й продажу, експортів, імпортові, оголошення в українській і чужій пресі, патенти, товарні знаки й т. д. Переклад і й кореспонденція у всіх мовах.

Докладно. Фахово. Швидко. Дешево.

Для кожного реферату відповідні фахівці.

В а р ш а в а , Кошыкова 43, м. 4 (ріг Маршалковської). Уряд. год. 10-14 і 17-19.

Тел. 9.70—45. Конто П. К. О. 27.239.

Редакція і адміністрація: 42, rue Denfert-Rochereau, Paris-V
Tél. Danton 80-03.

Для переказів у Франції: «Le Trident», chèque postal 898.50, Paris.

Редагує — Комітет.

Адміністратор: Іл. Косенко

Le Gérant: M-me Perdrizet.